

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

PHILOLOGY

ФИЛОЛОГИЯ

ԳԷՈՐԳ ՏԵՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ*

**ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ԶՕՏՐԱՊԵԱՆԻ ԶԵՌԱԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ԲՆԱԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ.
ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆԸ**

Հիմնական հասկացություններ՝ Հայերէն Աստուածաշունչ՝ գրաբար եւ աշխարհաբար, Մխիթարեան միաբանություն, Յ. Վ. Զօհրապեանի ձեռագիր աշխատությունները (Փարիզում եւ Միւնխենում), հայկական բնագրերի հին հրատարակություններ, նոր հայկագեան բառարան, Հայկական բնագրագիտության պատմություն:

Աստուածաշունչի հայերէն ոսկեղենիկ թարգմանության գրաբար բնագրի ամբողջական առաջին եւ ամենահաւաստի ձեռագրական հիմքով, վաւերական-ճշգրիտ առայժմ միակ հրատարակություն¹ աշխատասիրող, Մխիթարեան միաբանության Վենետիկի ճիւղի վաստակաշատ միաբան Յովհաննէս վարդապետ Զօհրապեանը մահացել է 1829 թուականի Մայիս 28ին, Վերսալում՝ Ֆրանսիա: Նրա մահից մէկ դար անց նշանաւոր բժիշկ-բանասէր Վահրամ Թորգոմեանը Ֆրանսիայի Ազգային գրադարանի բժշկական բովանդակություն ունեցող ձեռագրերը նկարագրելու առիթով նկատել է, որ Զօհրապեան վարդապետն իր ձեռ-

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, պ.գ.դ., gtvardan@yahoo.com, հոգվածը ներկայացնելու օրը՝ ապրիլի 3, 2022, գրախոսելու օրը՝ մայիսի 5, 2022:

¹ Աստուածաշունչ մատեն Հին եւ նոր կտակարանաց. Հստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց՝ ի հելլենականն հաւատարմագոյն բնագրէ ի հայկականն բարբառ, Նորոգապէս ի լոյս ընծայեալ յընտրելագոյն գրչագիր գաղափարէ, համեմատութեամբ այլեայլ օրինակաց, հանդերձ կարեւոր ծանօթութեամբ բնաբանին, Յաշխատասիրութենէ տեւառն Հ. Յովհաննէս Զօհրապեան վարդապետի, ի միաբանութենէ Մեծին Մխիթարայ Բաբունապետի եւ առաջին աբբայի, Տպագրեալ հրամանաւ Տ. Տ. Ստեփաննոսի Ազոնց աստուածապատիւ արհիեպիսկոպոսի եւ առաջնորդի ուխտին սրբոյն Ղազարու, 1805, ՌՄԾԴ., Ի Վենետիկ, Ի գործարանի Սրբոյն Ղազարու, 12, 2, 836, 30 էջ (գրադաշտը՝ 22,7×17,2 սմ. կայ նաեւ փոքրադիր՝ գրադաշտը 15×8,3 սմ, Բառահատոր տպագրութիւն, որի առաջին երեքը պարունակում են Հին կտակարանը, վերջինը՝ Նոր կտակարանը):

քով ընդօրինակած «երկու-երեք կարեւոր ձեռագիրներ» է նուիրել այդ գրադարանին, որոշ ծանօթութիւններ է տուել այդ ձեռագրերի մասին, սակայն իր բուն խնդիրը, որ արդէն ձեւակերպել էր յօդուածի վերնագրի մէջ, վարդապետի մահուան դարադարձի ոգեկոշումն էր. «Հ. Յով. Զօհրապեան ննջած է 1829 Մայիս 28ին, ճիշտ հարիւր տարի առաջ. անոր անշիրիմ գերազմանը կը գտնուի եղեր Վերսայլ. շա՛տ ուզեցի որ գտնամ զայն, կարելի չեղաւ: Նպատակ ունէի բոլո մը ծաղիկ սփռել անոր հողակոյտին վրայ»²:

Մխիթարեան միաբան եփրեմ վ. Ապրոյեանն այս առիթով հանդէս է եկել եւ սրբագրել Թորգոմեանի յօդուածի որոշ վրէպներ, մասնաւորապէս՝ որ Զօհրապեան վարդապետը ծնուել է ո՛չ թէ 1765, այլ՝ 1756 թուականին, որ Ֆրանսիայի Ազգ. գրադարանի Հայերէն Հ^մր 294 ձեռագրում (39ա) Թորգոմեանի տեսած եւ հրատարակած չափածոյ տապանագիրը ոչ թէ Զօհրապեանի «խնքնատապանագիրն» է, այլ՝ 1793 թ. ապրիլի 14ին Պոլսում վախճանուած՝ Մխիթարեան միաբան Թովմաս վ. Պուզախճեանինը (ծն. 1746 թ.), որի գերեզմանը նոյն Պոլսի Բանկալթիի հայոց գերեզմնատանն է, եւ որ այդ տապանագիրն ինքը՝ եփրեմ վ. Ապրոյեանը հրատարակել է Յ. Փալագաշեանի «Մեղու» շաբաթաթերթում³, եւ ի հաստատումն՝ այն նորից է հրատարակել⁴:

Ապրոյեան վարդապետի յօդուածի կարեւոր մի արժէքը Յովհ. վ. Զօհրապեանի կենսագրութեան հետեւեալ ամփոփոյքն է. «Հ. Յովհաննէս Վ. Զօհրապեան ծնած է ի Կ. Պոլիս՝ Միջագիւղի մէջ, 1756 Յունուարի 12-ին (ըստ ն. տ.): Հայրը կը կոչուէր Հաճի Յակոբ: Ս. Ղազար վանքը մտած է 1769 Յունիսի 13ին, եւ 1771 Ապրիլի 8ին կրօնաւորական սքեմը կամ փիլոնը հագնելով՝ փոխած է մկրտութեան Մկրտիչ անունը եւ կոչուած նախ Սեղբեստրոս եւ յետոյ Յովհաննէս: 1774 Յունուարի 16ին Ստեփանոս Մելգոնեան Աբբահօր առջեւ կատարած է կրօնաւորական ուխտերը եւ անդամակցած Միաբանութեանս, 1779ին ձեռնադրուած քահանայ, եւ 1786ին ընդունած վարդապետական աստիճանները: Հաւանօրէն,- ինչպէս վերն ըսի,- 1816 թուականէն յետոյ ելած Միաբանութենէս, եւ 1829 Մայիս 28ին կնքած իր մահկանացուն ի Բարիզ, Վերսայլի մէջ»⁵:

Ի պատասխան՝ Վ. Թորգոմեանը հանդէս է եկել նոր յօդուածով, նախորդ յօդուածի սխալները բացատրել իր գործածած աղբիւրներով, առաջադրել շատ

² ՏՆԳՐ. Վահրամ Յ. Թորգոմեան, «Յիշատակելի դարադարձ մը», Հայաստանի Կոչնակ, Նիւ Եորք, 1929, յունիսի 15, Հ^մր 24, էջ 751 (ամբողջը՝ էջ 750-751):

³ ՏԵՆԱ «Քանի մը ցիրուցան տապանագիրեր վեցեակեան Մխիթարեան հայրերու», Մեղու, Պոլիս, 1927, յուլիսի 14, Հ^մր 7, էջ 52 (անստորագիր):

⁴ Եփրեմ վ. Ապրոյեան, «Պատմական ճշդումներ», Բազմավէպ, 1929, Է-Ը., էջ 247-251:

⁵ Նոյն տեղում, էջ 250, բ. սիւմ: Զօհրապեան վարդապետի մասին շատ համառօտ մի տեղեկամբ տես՝ Գառնիկ Ստեփանեան, Կենսագրական բառարան, հտ. Ա.. Ա-Թ, Երևան, «Սովետական գրող», 1973, էջ 332:

հաւանական մի ենթադրութիւն, թէ Թ. Վ. Պուզախճեանի յիշատակուած տապա-
նագիրը կարող է յօրինած լինել Զօհրապեանը, որ նրա մահուան՝ 1793 թուակա-
նին Պոլսում էր. եւ այլն: Ապա այս առիթով կրկին գնացել է Ֆրանսիայի Ազգա-
յին գրադարան «եւ հոն տարիէ մը ի վեր փոշիններու մէջ նիրհող ու Հ. Զօհրա-
պեանի անունը կրող Ձեռագիրները՝ բոլորն ալ հանել տուի եւ աչքէ զանոնք ան-
ցուցի... Բարեյիշատակն Հ. Զօհրապեան, Մատենադարանին նուիրած է իր մա-
հէն երեք տարի առաջ՝ 1826ին, ինը կտոր ձեռագիր՝ իւր իսկ հատիկ հատիկ ձե-
ռագրովը ընդօրինակած, որոնք կը կրեն՝ 159, 204, 207, 237, 238, 284, 294,
295, 317 թուահամարները»⁶: Քանի որ այդժամ առկայ՝ Ֆրեդերիկ Մակլերի
կազմած ցուցակում⁷ ձեռագրերի յիշատակարանները չկային, Թորգոմեանի այս
երկրորդ յօդուածի կարեւորագոյն արժէքն այն էր, որ համարների աճի կարգով
ամբողջութեամբ բերել է իր յիշած ձեռագրերի յիշատակարանները կամ քաղել
սրանց կարեւոր մասերը: Նրա ուշադրութիւնից վրիպել է Զօհրապեանի գրած
կամ հիւսած Հ^մր 85 Տաղարան-Գանձարանը, որ Մակլերը համարել էր Վենետիկի
Մխիթարեան անանուն միաբանի գործ⁸: Նաեւ՝ քանի որ Մակլերի նոյն ցուցակում
նկարագրուած էր 323 ձեռագիր, ուստի եւ Թորգոմեանը չէր կարող իմանալ, որ
կայ նաեւ Զօհրապեանի կենսագործունէութեանը վերաբերող շատ արժէքաւոր
Հ^մր 324 ձեռագիրը, որի մասին գիտենք արդէն նոր ձեռագրացուցակից⁹:

Այսպիսով, Թորգոմեանին յայտնի ինը ձեռագրին աւելանում են եւս երկու-
սը՝ Հ^մր 85 եւ 324, որոնցով հանդերձ Ֆրանսիայի Ազգային գրադարանում
ունենք Յ. Վ. Զօհրապեանի տասնմէկ ձեռագիր: Ուրեմն՝ նոյն նոր ցուցակում
նախ կարդանք հետեւեալը. Յովհ. Վ. Զօհրապեանը «1816 թ. Մխիթարեան ուխ-
տից վերջնականապէս հեռանալուց յետոյ... մշտական բնակութիւն հաստատեց
նախ Վերսալում, ապա Ռիշելիէ փողոցում, համագործակցելով փարիզեան արե-
ւելագէտների եւ Ազգային գրադարանի հետ: Հայ. 317 ձեռագիրը Փարիզում ըն-

⁶ Տնփ. Վահրամ Յ. Թորգոմեան, Հ. Յովհաննէս Վ. Զօհրապեանի շուրջ.- Բազմավէպ, 1929, Ժ., էջ 316 (ամբողջը՝ էջ 315-318):

⁷ Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque nationale, par Frédéric Macler, Paris, Imprimerie nationale, MDCCCVIII - 1908, 203 p. V նկար, 1 չի.: Թորգոմեանի թուարկման ուղեւիշը եղել է այս գրքի անուանացանկը՝ էջ 203. «Zohrab. copiste»: Ստորեւ՝ ձեռագրերի մեր թուարկման մասում այս գիրքը շարադրանքի մէջ յղելու ենք «Մակլերի ցուցակ» համառոտմամբ:

⁸ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 39:

⁹ Manuscrits arméniens de la Bibliothèque nationale du France, Catalogue, [par] Raymond H. Kévorkian, Armén Ter-Stepanian, Avec le concours de Bernard Outtier et de Guévorg Ter-Vardanian, Bibliothèque nationale du France / Fondation Calouste Gulbenkian, Paris, 1998, col. 921-926 (XXXVI p., [1074] col.): Ստորեւ՝ ձեռագրերի մեր թուարկման մասում, շարադրանքի մէջ յղելու ենք «Փարիզի նոր ցուցակ» ձեռով: Ի դէպ, Թովմաս Վ. Պուզախճեանի վերը յիշատակուած տապանագիրը (տե՛ս ծ. 4) Զօհրապեանի «իմֆնատապանագիր» է՝ համարու-
ած թէ՛ «Մակլերի ցուցակ»ում (էջ 152) եւ թէ՛ «Փարիզի նոր ցուցակ»ում (էջ 872):

դօրինակուեց նրա հսկողութեամբ, իսկ Հայ. 324ը պարունակում է Կոստանդնուպոլսում ապրող իր ընտանիքի հետ նրա նամակագրութեան մի մասը եւ իր կենսագրութեանը վերաբերող որոշ տեղեկութիւններ» (Փարիզի նոր ցուցակ, էջ ԼԳ.): Շատ ուշագրաւ է Զօհրապեանի ձեռագրերի՝ Ազգային գրադարանում ստացուելու պատկերը. Հ^{մբ} 85 բերուել է Արսենալի գրադարանից, Հ^{մբ} 159 եւ 204 ըստ նոր ցուցակի (սիւն 525, 775)՝ 1826ին նուէր են ստացուել Մխիթարեան միաբանութիւնից, ճիշտն է՝ ուղղակի Զօհրապեան վարդապետից (տե՛ս նոյն էջերում), մնացեալը (Հ^{մբ} 207, 237, 238, 284, 294, 295, 317) գրադարանը 1834 թ. յունիսի 17ին ստացել է Արեւելեան կենդանի լեզուների դպրոցի դասախօս Վիվիէն դը Սէն-Մարտէնից (համտ նաեւ Փարիզի նոր ցուցակ, էջ ԼԳ.), իսկ Հ^{մբ} 324ի ստացումն անյայտ է. ըստ ամենայնի ստեղծուել է Մակլերի ցուցակից՝ 1908 թ. յետոյ ձեռագիր ինչ որ նիւթերի հետ եկած՝ Յ. վ. Զօհրապեանի 49 կամ աւելի նամակները գրադարանում ի մի կազմելով:

Սրանից զատ, Միւնխէնի պետական (նախկին՝ արքունի) գրադարանում էլ ունենք Զօհրապեան վարդապետի եօթ ձեռագիր, որովհետեւ «Յամին 1858 Մաքսիմիլիան Բ. թագաւորին հրամանաւ է. Քադրմէրի (Erneste Quatremère) ձեռագրաց հարուստ հաւաքածոյքն Միւնխէնի Արքունի մատենադարանին համար գնուեցաւ: Այս առթիւ Քադրմէրի գրատունէն Միւնխէնի մատենադարանն անցան 12 ձեռագիրք՝ Թ. 9-20: Քադրմէրի այս ժողովածոյքը կը կազմեն Լուրտէ հայագէտ Գաղղիացուն, Յովհ. Վ. Զօհրապեանի եւ իւր գրութիւններն ու ընդօրինակութիւնները»¹⁰: Այսու՝ Միւնխէնի հայերէն Հ^{մբ} 10-16 ձեռագրերը եւս Զօհրապեանին են:

Թէեւ Զօհրապեան վարդապետը հանգամանքների թելադրանքով հեռացել է միաբանութիւնից, բայց նա Մխիթարեան միաբան էր եւ որպէս այդպիսին էլ նոյն միաբանութեանը վերաբերող հետագայ անդրադարձների մէջ նրան ընկա-

¹⁰ Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Արքունի Մատենադարանին ի Միւնխէն, Կազմեց՝ Հ. Գրիգորիս վ. Քալէմբեարեան. Մխթ. ուխտէն, Վիեննա, Մխիթարեան տպ., 1892, էջ 4 (գիրք՝ VIII, 37 էջ. նկարագրել է 22 ձեռագիր. նախապէս տպուել է Հանդէս ամսօրեայ, 1891, էջ 235-243, 307-314, 340-345, 364-368): Ստորեւ՝ ձեռագրերի համառոտ նկարագրութիւնների վերջում գիրքը յիշելու ենք՝ «Յուցակ Միւնխէնի» եւ էջահամար ձեւով: Կայ Միւնխէնի հայերէն ձեռագրերի նաեւ մի այլ՝ ցուցակ՝ «Միւնխէնի Արքունի գրատնում գտան/վում են հետեւեալ հայերէն ձեռագրերը», Մեղու Հայաստանի (Թիֆլիս), 26 Ապրիլի 1881, Հ^{մբ} 70, էջ 1-2: Այստեղ նկարագրուած է 20 ձեռագիր. սրա աւարտն է. «Այս է համառոտ ցուցակը հայերէն գրեանց, որոնք Միւնխէնի արքունի գրատնն են գտն/վում: Գրեանց ցուցակը կազմել է հայագէտ Պետերմանը Բերլինում»: Երկու ցուցակներում ձեռագրերի համարները նոյնական են, միայն թէ երկրորդում բնորոշումները շատ աղօտ եւ անորոշ են: Միւնխէնի հայերէն ձեռագրերին վերաբերող լրացուցիչ մանրամասներ տե՛ս Bernard Coulie, *Armenian Manuscripts. Catalogues, Collections, Libraries*, 2nd revised edition, Turnhout, Brepols, 2020, էջ 225-226 (ամբողջը՝ XIX+463 էջ):

լուծ են թէ՛ միաբանները եւ թէ՛ ընդհանրապէս գիտական մտաւորականութիւնը: Բնականաբար, նրա գիտական վաստակի զգալի մասի գրաւոր-գիրական թողօնը Վենետիկի Միսիթարեան մայրավանքում է: Սակայն դրա հետ միասին հայկական գիտական բնագրագիտութեան ակունքներում գտնուող այս ցայտուն անհատականութիւն-մտաւորականի գիտական ժառանգութեան մի զգալի մասն էլ Վենետիկի վանքից դուրս՝ Փարիզի եւ Միւնխէնի գրադարաններում է, ուստի Վ. Թորգոմեանին, նաեւ՝ Փարիզի նոր ու Միւնխէնի ցուցակների տեղեկութիւնները չկրկնելով (յիշատակարանները երեքն էլ ունեն), ապագայ հնարաւոր հետազոտութեան ուղենիշներ ուրուագծելու համար, հեղինակին լաւ ճանաչելու եւ նրա ժառանգութեան մասին ընդհանուր-ամփոփ պատկերացում տալու նպատակով, հնարաւոր համառոտութեամբ ներկայացնենք եւ գնահատենք Զօհրապեանի նախ փարիզեան¹¹, ապա միւնխէնեան ձեռագրերը, միայն երբեմն շեշտելով մեր ներկայ խնդրի համար կարեւոր կէտերը:

Այսպիսով, Փարիզի ձեռագրերն են.

1. Զեռ. Հ^{մբ} 85 (Հին Հայ. 70). Գանձարան եւ Տաղարան, 1802 թ., Վենետիկ, գրիչ-ժողովող՝ Յովհաննէս Վ. Զօհրապեան, 242 քերթ, 31,5×21,5. միասին, նոտրգիր, 50 տող: Ունի 493 միատուր տաղ եւ գանձ, որոնք հաւաքել-հիւսել եւ երբեմն տարբեր ձեռագրերի էական տարբերութիւններն արձանագրել է Վենետիկի Միսիթարեան մատենադարանի թուով հինգ՝ հաւանաբար իր ժամանակ առկայ լատգոյն Տաղարան-Գանձարաններից: Սկզբում՝ ունի «Նախաբան. ծանօթութիւն հաւաքողի մատենիս առ քաղցրաձայն երաժիշտս հայկազնեայս» (թ. Ա.), որ կարեւոր է ընդհանրապէս մեր չափածոյ մատենագրութեան հետազոտութիւնների համար, իսկ բուն ձեռագիրն արժէ նկատի ունենալ որոշակի որեւէ հեղինակի չափածոյ երկերի քննութիւն-հրատարակութեան դէպքում: - Մակլերի ցուցակ, էջ 39. Թորգոմեան¹² չունի. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 211-242:
2. Զեռ. Հ^{մբ} 159 (Հին Հայ. 20). Փիլոնի Ալեքսանդրացոյ Ճառք (օրինակուած Վենետիկի Հ^{մբ} 1040/1668 ձեռագրից)¹³, 1816 թ. առաջ, Լվով, գրիչ՝ Յով-

¹¹ Փարիզի ձեռագրերի ներկայ համարների մօտ, փակագծերի մէջ «Հին Հայ.» համառոտումով նշում ենք հին « Ancien Supplément Arménien » բնորոշումով համարները: Զեռագրերի արտաքին յատկանիշների (չափսեր, տողաքանակ ելն) յիշատակումներն անում ենք նրանց ծաւալ՝ պարունակութեան չափեր եւ ընդհանուր յատկանիշներ պատկերելու նպատակով:

¹² Նկատի ունենք հեղինակի թուարկումը՝ «Հ. Յովհաննէս Վ. Զօհրապեանի շուրջ», Բազմավէպ, 1929, Ժ. յօդուածի 316-318 էջերում:

¹³ Նկարագրութիւնը տես Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Միսիթարեանց ի Վենետիկ, հատոր Ը. Թարգմանութիւնք նախնեաց, Վարք հարանց-Բժշկարան, Յօրինեց Հ. Սահակ Վ. Ժննճեմեան՝ Միսիթարեան ուխտէն, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1998, էջ 587-596. էջ 588՝

հաննէս վ. Զօհրապեան (էջ 412 «ընդօրինակեցի ի թագաւորական գաղափարէն Իլվովայ»), 214 թերթ (428 էջ), թուղթ, 26×18, միասին, նոտրգիր, 35 տող: - Մակլերի ցուցակ, էջ 86, Թորգոմեան էջ 316. Փարիզի նոտրցուցակ, էջ 525-526:

3. Ձեռ. Հ^մ 204 (Հին Հայ. 28). Եւսեբի Կեսարացոյ ժամանակագրութիւն, 1815 թ., Վենետիկ, գրիչ՝ Յովհաննէս. վ. Զօհրապեան. 232 էջ, թուղթ, 26,5×18, միասին, նոտրգիր, 28 տող: Այս ձեռագրի հիման վրայ է Զօհրապեանի եւ Անշելո Մայի համագործակցութեամբ պատրաստուել եւ 1818 թ. Միլանում տպագրուել Եւսեբիոսի երկի լատիներէն թարգմանութիւնը¹⁴: Ընդօրինակուած է Միսիթարեանց Վենետիկի մատենադարանի Հ^մ 931/1548 ձեռագրից¹⁵ (որ 1794 թ. դեկտ. 26ին Պոլսից Վենետիկ է տարել մեր Յ. վ. Զօհրապեանը¹⁶), որ իր կարգին 1793 թ. օրինակուել է Մաշտոցեան Մատենադարանի ներկայիս Հ^մ 1904՝ ԺԳ. դարի սկզբնագրից¹⁷: - Մակլերի ցուցակ, էջ 113-114. Թորգոմեան, էջ 316-7. Փարիզի նոտրցուցակ, էջ 775:
4. Ձեռ. Հ^մ 207 (Հին Հայ. 29). Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց եւ Աշխարհացոյց. (Վինստոն եղբարց 1736ի հայ-լատին տպագիրն է¹⁸, Զօհրապեանի եւ Վիլիէն դը Սէն-Մարտէնի ձեռագիր յաւելումներով). 1815 թ. առաջ եւ յետոյ, Վենետիկ եւ Փարիզ, 412 էջ, 24,5×20: - Մակլերի

ձեռագիրը «Ընծայեալ Հ. Միմաս Վրդին մերոյ Բժշկեան, ի Լէոպոլիս, յամի 1820»։ Հ^մ 159 ձեռագիրը ըստ Փարիզի նոտրցուցակի, էջ 525՝ գրուած է ի «Վենետիկ, Ս. Ղազար», սակայն իրականում այն գրուել է Լվովում, որտեղ դեռեւս 1820 թ. գտնուում էր նրա մայր՝ ներկայիս Վենետիկի ձեռագիրը:

¹⁴ Eusebii Caesarensis et Samuelis Aniensis Chronica - Eusebii Pamphili Chronicorum canonum Libri duo. Opus ex Haicano codice a doctore **Iohanne Zohrabo** Collegii Armeniaci Venetiarum alumno diligenter expressum et castigatum. Angelus Maius et Iohannes Zohrabus nunc primum coniunctis curis Latinitate donatum notisque illustratum additis Graecis reliquiis ediderunt. Mediolani, Regiis Typis, MDCCCXVIII (1818), XXVIII, 396, VIII, 111 p.

¹⁵ Մրանից է տպագրուել՝ **Եւսեբի Պամփիլեայ Կեսարացոյ ժամանակականք երկմասնեայ**, Մասն Ա.-Բ., ժամանակագրութիւն պատմական, հրատ. **Աւգերեան Մկրտիչ** վ. Վէնետիկ, Ս. Ղազար, 1818, [8], 196 էջ, [6], 207 էջ, ԻԳ.:

¹⁶ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Միսիթարեանց ի Վենետիկ, հտ. Ը., Թարգմանութիւնք նախնեաց, Վարք հարանց-Բժշկարան, էջ 241-242:

¹⁷ Տէն Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Զ., Ձեռագիրք 1801-2100, Խմբագրութեամբ՝ **Գէորգ Տէր-Վարդանեանի**, Երեւան, «Նայիրի» հրատ., 2012, էջ 473-484:

¹⁸ **Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն եւ Աշխարհագրութիւն. Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae**, libri III, accedit ejusdem scriptoris epitome Geographiae... Londini, ex officina Caroli Ackers typographi, apud Joannem Whistonum bibliopolam, MDCCCXXVI. 2 չհ., XXIV, 412 p.

- ցուցակ, էջ 114-115. Թորգոմեան, էջ 317. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 777-778:
5. Ձեռ. Հ^մ 237 (Հին Հայ. 30). Յովհաննոս Զօհրապեան՝ Պատկեր համօրէն թագաւորութեանց աշխարհի, 1793 թ., Պոլիս, 67 թերթ, թուրք, 27×18. միասին, նոտրգիր, 27 տող: - Մակլերի ցուցակ, էջ 125. Թորգոմեան, էջ 317. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 800-801:
 6. Ձեռ. Հ^մ 238 (Հին Հայ. 35). Յովհաննոս Զօհրապեան՝ Վարժ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ համառօտեալ յԱգաթանգեղոս գրոց, 1825 թ., Փարիզ, գրիչ՝ հեղինակը, 36 թերթ, թուրք, 25×17. միասին, նոտրգիր, 32 տող: - Մակլերի ցուցակ, էջ 125. Թորգոմեան, էջ 317. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 801-802:
 7. Ձեռ. Հ^մ 284 (Հին Հայ. 34). Ներսիսի Շնորհալոյ Ողբ եղեսիոյ (3 օրինակի համեմատութեամբ), 1779 թ., Վենետիկ, գրիչ՝ Յովհաննէս Վ. Զօհրապեան, 68 թերթ, թուրք, 17,5×12, երկսին, նոտրգիր¹⁹: - Մակլերի ցուցակ, էջ 148, Թորգոմեան, էջ 317. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 860:
 8. Ձեռ. Հ^մ 294 (Հին Հայ. 26). Յովհաննէս Զօհրապեան, Յուցակ գրեանց. 1791-1827 թթ. Լվով, Վենետիկ, Փարիզ, գրիչ՝ հեղինակը, 39 թերթ, թուրք՝ 5 տարբեր տեսակի, ամենամեծ չափսը՝ 23×16. միասին, բոլորգիր եւ նոտրգիր, տող՝ տարբեր²⁰: - Մակլերի ցուցակ, էջ 152, Թորգոմեան, էջ 317-8. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 871-872:
 9. Ձեռ. Հ^մ 295 (Հին Հայ. 27). Յովհաննէս Զօհրապեան, Հաւաքումն յիշատակարանաց [Իէ.] գրչագիր Աւետարան մատենից, որք գտանին ի Վենետիկ, ի վանս Սրբոյն Ղազարու. 1814 թ., Վենետիկ, գրիչ՝ Յովհ. Վ. Զօհրապեան, 24 թերթ, թուրք, 25×18. միասին, նոտրգիր, 40 տող: - Մակլերի ցուցակ, էջ 152, Թորգոմեան, էջ 318. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 872: Այս ժողովածուն ձեռագրագիտական ուշագրաւ փաստ է, ուստի բերում ենք կազմողի յիշատակարանը. «Յամին 1814 ի պարապորդութեանս ի Վենետիկ խորհեցայ կազմել զհաւաքումն յիշատակարանաց բովանդակ գրչագիր մատենից, որք գտանէին ի դպրատան անդ Սրբոյն Ղազարու՝

¹⁹ Հաւանաբար հիմքն է այս հրատարակութեան՝ «Ողբ եղեսեայ, ասացեալ սրբոյ տեառն Ներսէսի Շնորհալոյ Հայոց կաթողիկոսի. Զառաչինն ի յոյս ընծայեալ գործադրութեամբ տեառն Յովհաննոս վարդապետի Զօհրապեան Կոստանդնուպօլսեցոյ. յԱսիական ընկերութենէն Փարիզու, 1827. – ՌՄՀէ., ի Փարիզ, ի գործարանի Տօնտիի Տիւրէ» (Ժ., 6 չհ., 122 էջ) – ունի նաեւ ֆրանսերէն տիտղոսաթերթ (այստեղ տպ. թուականը 1828 է), առաջաբանը երկլեզու է՝ հայերէն եւ ֆրանսերէն, բնագիրը՝ միայն հայերէն:

²⁰ Այս ձեռագրին անդրադառնալու ենք շուտով հրատարակուելիք մի այլ յօդուածով, որ խորագրել ենք՝ «Լվովի հայերէն ձեռագրերը եւ Յովհաննէս Վ. Զօհրապեանի ցուցակը»:

թուով իբր 860, զոր սկսեալ յԱւետարան գրոցն եւ աւարտել մնացելոցն ոչ ժամանեցի, այլ զբաղումն պարապորդութեան բարդեալ ի վերայ իմ: Յովհ. վ. Զօհրապեան» (23ա): Հասկանալի է, որ այս յիշատակարանները վաղուց տպագրուած են²¹. սակայն դեռեւս 1814ին այսպիսի ժողովածուի կազմումն ինքնին ուսումնասիրման արժանի ձեռագրագիտական կարեւոր փաստ է, ապա՝ Զօհրապեանի ընդօրինակութիւնների մէջ անպայման կարող են լինել ընդհանրապէս բանասիրական կարեւոր խնդիրների կամ տարակուսելի ընթերցումների լուծումներ:

10. Ձեռ. Հ^{մր} 317 (Հին Հայ. 36). Ժողովածու, 1760-1801 թթ. տեղ՝ Պոլիս, Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանք, Վենետիկ, գրիչ՝ տարբեր. 69 թերթ, թուղթ, 17x13. Խառն ժողովածու է. 68ա՝ «Յետ 1818ին տպագրեալ (մինչեւ ի 1822, ի հոկտեմբեր) – Գիշերք Եունկ փիլիսոփայի 1819. Գ. հատոր, ֆլօրի 10, 50... Ստորագրութիւն հին Հայաստանեայց. 50 ֆլօրի, ֆօրլի» (°)²²: - Մակկերի ցուցակ, էջ 165, Թորգոմեան, էջ 318. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 911-914:

11. Ձեռ. Հ^{մր} 324. Յովհաննու Զօհրապեան Թղթակցութիւնք, 1816-1828 թթ., տեղի՝ Փարիզ, Պոլիս, Վենետիկ, Միլան, 68 թերթ, թուղթ, չափսեր եւ տողաբանակ՝ տարբեր. 49 միատուր գրութիւնք՝ բնագրեր, որոնց ստորեւ անդրադառնալու ենք: - Մակկերի ցուցակ եւ Թորգոմեան՝ չունեն. Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 921-926:

Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում՝ որպէս հայերէն ձեռագիր, Յ. վ. Զօհրապեանին վերաբերող ամբողջ նիւթն այս է²³. պատկերը ցոյց է տալիս, որ գրեթէ բոլոր միատուրներն արժէատու են: Սրան աւելացնելով տեղեկութիւնների այն ամփոփոյթ-ուղենիշը, որ մեր հեղինակի փարիզեան գործունէութեան մասին առկայ է Գ. Շրումպֆ-Գ. Զարբհանալեան հեղինակների գրքում²⁴, վստահաբար ասում ենք, որ Յ. վ. Զօհրապեանի կեն-

²¹ Տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Միլիթարեանց ի Վենետիկ, հտ. Ա., Յօրինեց Հ. Բ. վ. Սարգիսեան, Վենետիկ-Սուրբ Ղազար, 1834Գ.-1914, էջ 373-794, ուր նկարագրութիւններով հանդերձ կան ո՛չ թէ 27, այլ՝ 104 (Ա-ՃԳ.) Աւետարանի գրչութեան ժամանակի եւ հետագայ յիշատակարաններ:

²² Թուարկել է Ս. Ղազարում տպուած 19 անուն գիրք (մէկը եռահատոր, մէկը՝ քառահատոր). նշանակում է՝ Փարիզից հետեւում էր վանքի կեանքին:

²³ Նոյն գրադարանում կամ Փարիզի (անգամ՝ Միլանի) այլ հաստատութիւններում մեր վարդապետին վերաբերող արխիւային նիւթի առկայութիւնն ամենեւին բացառուած չէ:

²⁴ Գիստաֆ Ատոլֆ Շրումպֆ, Գարեգին վ. Զարբհանալեան, Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզուի եւ մատենագրութեան յԱրեւմուտս (ԺԳ-ԺԹ. դար), Վենետիկ, տպ. Միսիթ., 1895, էջ 112-120: Զօհրապեանի գործունէութեանը վերաբերող անդրադարձներ տե՛ս նաեւ՝ Բարսեղ վ. Սարգի-

սագործունէութիւն-վաստակը մենագրական հետազօտութեան արժանի խնդիր է: Նոյնն են հաստատում նաեւ Միւնխէնում գտնուող նրա հետեւեալ ձեռագրերը.

12. Հայ. ձեռ. Հ^մ 10. Մովսիսի Խորենացոյ Ներբողեան Ս. Հոփսիմեանց, 1801-1820 թթ-ի միջեւ. գրիչ՝ Յովհաննէս Զօհրապեան, տեղի՝ Վենետիկ եւ Փարիզ, 19 թերթ (34 էջ). թուղթ, 18x12,5, միասին (13,5x8,5), նոտրգիր, 22 տող: 18բ «Ընդօրինակեալ ի հնագոյն մեծ ճառընտրէ Վեն.: Եւ յամի 1820 ուղղագրեալ ի Փարիզ, ի ճառըն. 88, ի թիւ նաոիցն ՃԻԸ.»: - Յուցակ Միւնխէնի, էջ 25:
13. Հայ. ձեռ. Հ^մ 11. Ժողովածու՝ Զեռագրացուցակ Փարիզի հայերէն ձեռագրաց եւ ճառք, 1820 թ., գրիչ՝ Յովհ. Վ. Զօհրապեան, Փարիզ, 142 թերթ (10ը չգրուած), թուղթ, 24,6x19. միասին (19,5 × 14). շղագիր, 45-50 տող: 2ա-76բ «Յուցակ երեւելի գրեանց եւ ի նոսա պարունակեալ նաոից արժունի մատենադարանին Փարիզու» (ումանք յիշատակարանով) - 1. Մեծ նաոընտիր (Ժե. դարու...) 145. Դաւանութիւն հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցոյ»: Բազմաթիւ տեղեկութիւններ կան գրչէն, որ Փարիզու հայ ձեռագրաց ցուցակը կազմողին կ'օգնեն: 83ա-141ա՝ 7 միատուր նաւային բնոյթի բնագրեր, քաղուած հաւանաբար Փարիզի ձեռագրերից: - Յուցակ Միւնխէնի, էջ 26-27:
14. Հայ. ձեռ. Հ^մ 12. Ժողովածու, 1820 թ., գրիչ՝ Յովհ. Վ. Զօհրապեան, տեղի՝ Փարիզ, ստացող՝ Քադրմէր, 89 թերթ (164 էջ), թուղթ, 25,5x18,5, միասին (18x11,5), նոտրգիր, 29 տող: 2ա-37բ Սամուելի Անեցոյ Հաւաքմունք (կիսատ թողած, լուսանցներում՝ տարբերութիւնք օրինակաց), 42ա-57բ Յովհաննու Սարկաւագի Յաղագս Բահանայութեան, 58ա-70բ Սիսիանոսի վ-ի Խօսք... ի տօնի ս. Բառասնից, 71ա-88բ Վ-ին Գրիգորի ի սուրբ Զատիկն: - Յուցակ Միւնխէնի, էջ 28:
15. Հայ. ձեռ. Հ^մ 13. Ժողովածու, 1775 թ., գրիչ՝ Յովհ. Վ. Զօհրապեան, տեղի՝ Վենետիկ՝ Ս. Ղազար, ստացող՝ Քադրմէր, 86 թերթ (148 էջ), թուղթ, 18,5x12,7, միասին (13,5x8), նոտրգիր, 21 տող: Բվնդ.՝ 9 միատուր նաւային բնագրեր: 16բ «Ես՝ Յովհ. Զօհր. յամին 1775 ընդօրինակեցի հաւատարմութեամբ ի Զ. ճառընտրէն՝ ի հնագունէն գրութեամբ ի նաոըն-

սեան, երկհարիւրամեայ գրականական գործունէութիւն եւ նշանաւոր գործիչներ Վենետիկոյ Միսիթարեան միաբանութեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1905, էջ 350, այլեւ՝ Հ. Ն. Անդրիկեան, «Հ. Ղուկաս Իննիքեան», Բազմավէպ, 1912, Ա., էջ 41, Բ., էջ 73-74 (ամբողջը՝ Ա., էջ 38-47, Բ., էջ 71-8, Գ., էջ 97-108, Դ., էջ 145-54):

- տիրս մեր ի ժԱ. դարու...»: - Յուցակ Միւնիսէնի, էջ 28:
16. Հայ. ձեռ. Հ^մ 14. Բառարան, 1764-1780 թթ., գրիչ եւ ստացող՝ Գէորգ դպիր Տէր-Յովհաննիսեան, յաջորդ ստացող՝ Յովն. վ. Զօհրապեան, տեղի՝ Կ. Պոլիս, 83 թերթ (166 էջ), թուղթ, 22 × 15,7, երկսին (19 × 17), նոտրգիր՝ մանր, 50-55 տող: Ունի Գէորգ դպրի ընդարձակ յիշ.՝ 82աբ էջերում, կայ նաեւ 82բ՝ «Աշխատասիրութիւն տիրացու Գէորգայ Տէր Յովհաննիսեան, գոր ի նշանակ սերտ բարեկամութեան ընծայեաց ինձ. Յոն. Վ. Զօհ. յամին 1794, ի յուլիսի 23, ի նպաստ բառարանի իմոյ»: - Յուցակ Միւնիսէնի, էջ 29:
 17. Հայ. ձեռ. Հ^մ 15. Բառարան, ԺԸ. դ. վերջ (1770-1799 թթ. միջեւ), գրիչ՝ Յովն. Զօհրապ, ստացող՝ գրիչը եւ Քադրմէր, 403 թերթ, թուղթ, 39 × 25, երկսին (գրադաշտը գրեթէ ամբողջ էջը), շղագիր, տող՝ անորոշ. կազմի մէջին ոսկեգիր. «Zohrab, Dictionnaire Arménien»: «Մատեանս է Բառարան, որ կ'սկսի Ա.-Վ. մանրամասն մեկնութեամբ եւ վկայութեամբ ի հեղինակաց: Վերջը կայ յաւելուածներ, Անուանք բուսոց, փայտոց, թռչնոց, անասնոց. եւ բառք ինչ յԱստուածաշունչ գրոց՝ մեկնութեամբ յոյն եւ լատին բառից»: - Յուցակ Միւնիսէնի, էջ 30:
 18. Հայ. ձեռ. Հ^մ 16. ԺԸ. դ. վերջ (1770-1799 թթ. միջեւ): Մխիթար Աբբափօր բառարանի (հաւանաբար Ա. հատորի) էջք 205-1088. մէջը մեծ ու փոքր փայլալէպ թղթեր խնդողուած եւ վրան Զօհրապի գրով յաւելուածներ, տպուած բառերի մօտ հայ հեղինակներից վկայութիւններ... «Անշուշտ ասիկայ Զօհրապին բառարանին սկզբնական ձեռագիրն է»: - Յուցակ Միւնիսէնի, էջ 30:

* * *

Այսպիսով, խնդրոյ առարկայ երկու գրադարանում ունենք Յովհ. Վ. Զօհրապեանի 18 ձեռագիր. Քադրմերի հաւաքածուն նկատի ունենալով, Գ. վ. Փալէմքեարեանը գրել է. «ձեռագիրներ՝ որոնք Միւնիսէնի սակաւաթիւ ժողովածոյից յարգն ոչինչ իւրիք կ'աւելցնեն եւ այս պատճառաւ մեր այս ընդհանուր տեսութեան մէջ անցողակի միայն կը նկատուին» (Յուցակ Միւնիսէնի, էջ 4): Զօհրապեանի մահից 63 տարի անց տպուած այս գնահատականը գուցէ ԺԹ. դ. վերջին ճիշտ էր, բայց ներկայիս հայեացքով հիմնովին սխալ է, որովհետեւ ամենեւին անարժէք չեն, աւելին՝ հայագիտութեան պատմութեան համար շատ կարեւոր արժէքաւոր են Զօհրապեանի անաւարտ Բառարանի նիւթերը (Թուարկմանս Հ^մ 16, 17, 18), հինգ ձեռագրի համեմատութեամբ նրա կազմած Գանձարան-Տաղարանը (Հ^մ 1), Փիլոնի ճառերի եւ Եւսեբիոսի Ժամանակագրութեան նրա օրի-

նակները (Հ^{մբ} 2 եւ 3), Խորենացուն Վիստոն եղբարց տպագրի վրայ արուած ձեռագիր յաւելումները (Հ^{մբ} 4), իր «Պատկեր համօրէն թագաւորութեանց աշխարհի»ն (Հ^{մբ} 5), երբեմն ձեռագրերի համեմատութիւն-ընթերցումներով տարբեր բնագրերի նրա արած օրինակութիւնները (Հ^{մբ} 6, 7, 10, 12, 13, 15), նրա կազմած ձեռագրացուցակները (Հ^{մբ} 8, 13) եւ յիշատակարանների ժողովածուն (Հ^{մբ} 9), ի վերջոյ՝ նրա նամականին (Հ^{մբ} 11):

Վերլիշենք նաեւ, որ Վենետիկից դուրս Զօհրապեանը հեղինակել է նաեւ Աստուածաշնչի աշխարհաբար առաջին փոխադրութիւններից մէկը. 1805ին իր տպագրած գրաբար բնագրին զուգադիր հրատարակել է Նոր կտակարանի արեւմտահայերէն աշխարհաբար տարբերակը²⁵: Սա պատուիրել եւ հրատարակել է Աստուածաշնչի Բրիտանական եւ Արտաքին ընկերութիւնը²⁶, սկզբնապէս ծրագրուած էր, որ փոխադրութիւնը պէտք է ամբողջացուի՝ ներառնելով նաեւ Հին կտակարանը²⁷, սակայն Զօհրապեանի մահուամբ այդ ծրագիրն անկատար է մնացել²⁸: Այսուհանդերձ, հասկանալի է, որ այս աշխարհաբարն օգտագործուել է Աստուածաշնչական ընկերութեան հետագայ փորձերի ընթացքում եւ ազդել է Աստուածաշնչի հայերէն աշխարհաբար տարբերակի կատարելագործումների վրայ:

Զօհրապեանի աստուածաշնչական աշխատութիւնների շարքում կարեւորնշանակալի է նաեւ Աստուածաշնչի նրա հիւսած պատմութիւնը²⁹, որի արժէքաւորութիւնը հաստատուում է այն փաստով, որ Ժ. Դ. ընթացքում Վենետիկում վերահրատարակուել է եւս վեց անգամ՝ 1805, 1807, 1841, 1854, 1859, 1873 թթ.: Աւելին՝ Կարապետ Վ. Առաքելեանի թարգմանութեամբ 1869 թ. Պոլսում «Կաթողիկոսարան»ի տպարանում այս գիրքը հրատարակուել է նաեւ հայատառ

²⁵ Նոր Կտակարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Ըստ հարազատ գաղափարի հայկական նախնի թարգմանութեան, Հանդերձ առընթերցութեամբ հաւատարիմ նկարագիր բացայայտութեան՝ յերկրելոյ ի մերս հասարակաց անխառն բարբառ, Յաշխատասիրութենէ տեառն Յովհաննու վարդապետի Զօհրապեան Կոստանդնուպօլսեցոյ, 1825 - ՌՄՀԴ., Ի մայրաքաղաքն Փարիզ, Ի գործարանի Տոնտի Տիւրէ. 4 չէ., 843 էջ. շարուածք՝ 11,2×18,7 սմ:

²⁶ Հմմտ. **Յ. Ա. Աճաւեան**, Հայկական մատենագիտութիւն, Ե-ԺԸ. դդ., հտ. Բ., Երեւան, 1976, էջ 512: Տե՛ս նաեւ **Յ. Լայմըն Մէլլըմ**, «Աշխարհաբար Աստուածաշնչի ետին կեցող մարդիկ», Զանաւէր, 1953, Հ^{մբ} 21, էջ 610 (ամբողջը՝ էջ 609-611):

²⁷ Տե՛ս **Անդրանիկ Ա. Պետիկեան** (ստորագրած՝ «Ա. Ա. Պ.»), «Սուրբ Գրոց աշխարհաբար քարգմանութիւնը. 1853. Բ. Լեզուական հարցեր», Հայաստանի կոչնակ, Նիւ Եորք, 1953, օգոստոս 1, Հ^{մբ} 31, էջ 723:

²⁸ Անհնար չէ, որ ինչ որ տեղ մնացած լինի գործի՝ գուցէ անաւարտ մնացած շարունակութիւնը:

²⁹ Պատմութիւն Աստուածաշունչ գրոց Հին եւ Նոր Կտակարանաց. Համառօտեալ դիրքիմաց ոճով ի լեզու աշխարհաբար՝ յուսումն պարզամտաց եւ համբակաց, ի Հ. **Յովհաննէս վարդապետէ Զօհրապեան Կոստանդնուպօլսեցոյ**... Յամի 1803 եւ ի թուականութեանս հայոց ՌՄԹԲ., ի Վենետիկ, ի վաճառ. Ս. Ղազարու. 672 էջ. շարուածք՝ 14×6,2 սմ:

թուրքերէն³⁰: Ի վերջոյ, յիշենք նաեւ մեր երկաթագիր գրատեսակի՝ նրա հրատարակած գեղագրութեան պատկերագիրքը³¹:

* * *

Հստ Արսէն վ. Ղազիկեանի՝ 1789 թ. Ս. Ղազարում հիմնադրուած տպարանի «Առաջին տպագրապետն է Հ. Յովհաննէս Զօհրապ, որ տարի մը միայն կը պաշտօնավարէ... Իր գոյութեան նոյն իսկ առաջին (1789) տարին Սուրբ Ղազարու նորահաստատ, որով եւ անշուք տպարանը հինգ կտոր գիրք կու տայ մեզի. հինգ կտոր գիրք. անխաբ գրաւական մը իր ապագայ մեծագործութեանց: Հայկական սրտերու մօտիկ գրքերու, նարեկի, նարեկացւոյն երգ երգոցի մեկնութեան, Նոր կտակարանի, Սաղմոսի, Տօմարի պէս պատուական եւ կարեւոր գրքերով է որ կը սկսի ան իր նախկին ճօնինները լսեցընել...»³²: Թուարկուած բոլոր գրքերի մէջ պէտք է տեսնենք Զօհրապեան վարդապետի վաստակը: Հ. Ս. վ. Ճեմճեմեանը պարզել է նրա տպագրապետութեան պաշտօնի ընդհատման պատճառը. «գրական խանդավառութեան մէջ կ'որոշուի անոր ուղեւորութիւնը դէպի Լեհաստան, հաւաքելու համար նորանոր գրչագիրներ, ի պատրաստութիւն Նոր Հայկազեան Բառարանին»³³. տպարանի պատասխանատուի պաշտօնը մեր հեղինակը վարել է նաեւ 1792, 1795-1797, 1799, 1804-1807 թթ., եւ անկախ պաշտօնից, հրատարակական-տպագրական խնդիրները նրան միշտ են զբաղեցրել³⁴: Ստորեւ հրատարակուող նրա ինքնակենսագրութեան մէջ յիշատակուած են իր աշխատասիրութեամբ պատրաստուած որոշ գրքեր. այս տեղեկութիւններին պէտք է աւելացնել նաեւ Ս. Ղազարի Մխիթարեան դիւանում ըստ ամենայնի առկայ

³⁰ Ահտը աթիգ վէ ահտը ճէտիտ քիթապլարընըն հիքեպէսի, **Զօհրապեան Յովհաննէս** վարդապետուն էրմէնի լիսանընտա խոլասա վէ Առաքելեան Կարապետ վարդապետուն թերնիմէ օլունմուշ տուր, Իսթամպուլտա, Կաթողիկոսարան քապխանէսինտէ, 1869. 3 չև., 653, 1 չև. էջ:

³¹ ԳԱՂՓԱՐ հայկական Մեսրոպեան գրոց, որ այժմ անուանի ԳլխԱԳԻՐ. Բացայայտեալ ճշգրիտ կանոնաւք համեմատութեանց, եւ գծագրեալ ի վերտասան աստիճանս չափոյ մեծութեան. Առ ի դիրապատրաստ ուսումն մերասէր գրչաց. Ի վերատեսչութենէ տեառն Հ. **Յովհաննու վարդապետի Զօհրապեան** յօրինեալ, փորագրութեամբ ճարտար արուեստագէտին Յովհաննու Անտոնի Յովխանեան, ի Վենետիկ, 1816 – ՌՄԿԵ., ի վանս Սրբոյն Ղազարու. եռասին խիտ մէկէջեայ «Բացայայտութիւն» եւ 6՝ Ա.-Զ. «տախտակ»f, 34,7×46 սմ:

³² Հ. Ա. **Ղազիկեան**, «Տպագրապետ Դիմիտրեան տպարանին Վենետիկոյ», *Բազմավէպ*, 1903, Դ., էջ 152 (ամբողջը՝ էջ 150-158):

³³ Հ. Ս. **Ճեմճեմեան**, «Սուրբ Ղազարի տպարանին ծնունդը. 1789-1989», *Բազմավէպ*, 1989, Հ^ա 1-4 էջ 29 (ամբողջը՝ էջ 7-36):

³⁴ Տե՛ս նոյն տեղում եւ շարունակութեան մէջ՝ *Բազմավէպ*, 1990, Հ^ա 3-4, էջ 259-273: Այստեղ՝ էջ 271, կայ Զօհրապեանի 1799 թ. յուլիսի 24ին իր եղբայր Աւետիքին Վենետիկից Պոլիս գրած նամակից փառաւոճ. Պիտոյից գրի օրինակ է ուղարկել եղբօր եւ առ այդ գրել. «նաեւ մասնատրապէս ձեր եղբօր աշխատանքով հրատարակուած է տէյի, որով մշտնջենատու բարի յիշատակ կը մնայ մեր Զօհրապեան տան»:

տուեալները³⁵, լաւ ուսումնասիրել նաեւ Մխիթարեանց 1789-1815 թթ. բոլոր տպագրութիւնները եւ այդ ամէնի հիման վրայ կազմել Զօրապեան վարդապետի աշխատութիւնների հնարաւոր չափով ամբողջական ցանկը, ապա այդ ամբողջի քննութիւնն անել յատկապէս բնագրագիտական տեսանկիւնից³⁶:

Զմոռանանք նաեւ մեր տպագրութեան պատմութեան ասպարէզի համար Զօհրապեանի արած շատ կարեւոր երկու գիւտը. նա է յայտնաբերել եւ Վենետիկ տարել 1616 թ. Լվովում Յովհաննէս Քարմատանենցի տպագրած Սաղմոսարանի եւ Բժշկարանի մինչեւ այժմ եզակի մնացող օրինակները³⁷:

* * *

Վ. Թորգոմեանի եւ Եփրեմ վ. Ապրոյեանի վերը վկայակոչուած յօդուածներում կարեւոր է համարուել միաբանութիւնից Զօհրապեանի հեռանալու ժամանակի եւ պատճառների հարցը, որին նրանք պատասխանել չեն կարողացել: Վերը նաեւ քաղել էինք՝ «Հայ. 324ը պարունակում է Կոստանդնուպոլսում ապրող իր ընտանիքի հետ նրա նամակագրութեան մի մասը եւ իր կենսագրութեանը վերաբերող որոշ տեղեկութիւններ» (Փարիզի նոր ցուցակ, էջ ԼԳ.): Իսկ երբ ասում էինք, որ Զօհրապեանի կենսագործունէութեան ուսումնասիրումը կարեւոր խնդիր է, որպէս այդ աշխատանքի էական մի աղբիւր նկատի ունէինք ճիշտ այդ՝ Հայ. 324 ձեռագիրը, որ ըստ ցուցակի ունի 49 նիւթ-փաստաթուղթ (Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 921-926), սակայն այս թիւը ճշգրտելի է, որովհետեւ, ասենք՝ 11ա-12բ էջերի նիւթը համարուած է 6րդ՝ մէկ միաւոր, իրականում այդ էջերում կայ երեք փաստաթուղթ (12բ՝ չգրուած):

Այս ձեռագրի պարունակած փաստաթղթերը մեծ մասամբ հայերէն են (գրած եւ ստացած նամակներ եւ այլն), բայց կան նաեւ իտալերէն գրութիւններ, ըստ այսմ՝ վերաբերում են Զօհրապեանի թէ՛ անձնական-ընտանեկան եւ թէ՛ գիտական առնչութիւնների հարցերին: Օրինակ, 1819 թ. մայիսի 20ին իր եղբայր Աւետիքի որդիներ «Պ. Պ. Մկրտչին, Յակոբին, Մեսրոպին եւ Խաչատրին» ուղ-

³⁵ Թէեւ ինքը Զօհրապեանը գրել է, որ Ս. Ղազարից հեռացել է՝ «ժողովեալ զամենայն կարեւոր գրեանս եւ զգրուածս իւր եւ զախս ըստ կարի» (տե՛ս ստորեւ՝ Զօհրապեանի Ինքնակենսագրութեան վերջում):

³⁶ Ի դէպ, պարզել եւ թուարկել ենք Աստուածաշնչի նրա հրատարակութեան համար օգտագործուած վեներիկեան ձեռագրերի ներկայ համարները. տե՛ս **Գեորգ Տէր-Վարդանեան**, «Հայերէն Աստուածաշնչի ձեռագրացուցակների կազմութեան փորձերը եւ նոր ցուցակի ամհրաժեշտութիւնը», *Ոսկանեան Աստուածաշնչի հրատարակութեան 350 ամեակը (1666-2016)*. Գիտա-ժողովի նիւթեր (Հոկտեմբեր 6-8, 2016), Էջմիածին, Գլխ. խմբ. **Գեորգ Տէր-Վարդանեան**, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2018, էջ 62-63 (ամբողջը՝ էջ 60-77):

³⁷ Մանրամասները տե՛ս՝ Հայ գիրքը 1512-1800 թուականներին. Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտութիւն, [Կազմեցին] **Ն. Ա. Ոսկանեան, Ք. Ա. Կորկոտեան, Ա. Մ. Սաւայեան**, Առաջաբանը **Ն. Ա. Ոսկանեանի**, Խմբագրութեամբ **Ռ. Ա. Իշխանեանի**, Երեւան, 1988, էջ 16-17 (ամբողջը՝ ԾԲ., 864 էջ), **Я. Р. Дашкевич**, ՊԲՀ, 1963, Հ^ա 4, էջ 117-118 (ամբողջը՝ էջ 115-130):

ղուած նամակի մի հատուածով Զօհրապեան վարդապետը պարզում է վանքից իր հեռանալու պատճառը. «Եւ ըսածս կառճառօտ աս պիտոր ըլլա, որ երկու տարիէն պէրի վանքին խառնակութիւնները տեսնելով (որ աս բանըս հոգ տեղն ալ աղէկ մալիմ է), եւ ես ամենեւին չուզելով աս պալլըխին մէջը խառնվիլ, հաստատ գիտնալով որ բարի վերջ չունի, օրէ օր շարէ ի շարը կերթա, ինչպէս մէկ նաւ մը ֆարազը լի ամենայն հարստութեամբ, բայց առանց նաւապետի եւ տիւմէնճիի, դըրսըվանց շարաշար ֆուռթունայի հանդըպած, եւ ներսըվանց անմիաբան եւ աշտարակ Բաբելոնի. եւլն, եւլն: Այս ամէն բանըս երկարապէս փորձելով, եւ տեսնելով որ յոյս չիկա ճամբա գալու, մանաւանդ եւ ան ալ հաստատ իմանալով, որ այն մեր պարզ եղբայրական ուխտերնիս ալ, որ մինչեւ հիմա ունէինք, հոռմէական սուրբ աթոռէն քակված ջնջըված է: Ես ուզելով խաղաղութեամբ եւ խղճմտանքովըս ապրելու մէկ քիչ մը ժամանակ ալ՝ եթէ Աստուած ինծի պարգեւեր է նէ, առանց կռիւի շամաթայի սուսուփուս աս խառնակութենէս քաշվեցայ, եկայ Միլան, նստայ հանգարտութեամբ եւ մեծ ըռազպէթով, որ ինծի շատոնց կբաղձային եւ կուզէին աս տեղիս ուսումնականքը եւ իշխանները» (Հայ. ձեռ. 324, 11ա):

Սա լիովին մարդկային է եւ վանական-միաբանական կեանքի համար բնականոն: Առանձնապէս ճգնակեաց-միանձնական վանական միաբանութիւնը եւս նման է ընտանիքի, որի մէջ լինում են մարդկային համակեցութեան շրջանակներից դուրս եկող դրսեւորումներ, նաեւ՝ լիովին դրական, բայց եւ միաժամանակ բոլորովին անհամատեղելի բնաւորութիւններ: Եւ այսպիսի դէպքերում անջատում-հեռացումները շատ բնական են. բոլոր կրօնների եւ բոլոր դաւանանքների վանքերում պատմութեան ամբողջ ընթացքում այսպիսի հեռացումներ եղել են եւ շարունակելու են լինել: Ըստ այսմ՝ պէտք չէ մեղադրել ո՛չ Յ. վ. Զօհրապեանին եւ ո՛չ էլ միւսներին, որոնց անհամաձայնութիւնների պատճառով նա հեռացել է վանքից:

Վերջին հաշուով, թէ՛ հասարակական բջիջ-հանրութիւնը եւ թէ՛, առաւել եւս՝ անհատը գնահատելի են իրենց ապրածի եւ արածի դրականի եւ բացասականի ընդհանուր հաշուեկշռով. եթէ ըստ վերջինիս գերակշռող դրականն է, ուրեմն վերջնական գնահատականը եւս պէտք է դրական լինի, իսկ բացասական կէտերը՝ բացատրուեն: Ահա այս գաղափարը ելակէտ ընդունելով, որպէս յօդուածիս կարեւոր մի նպատակ հրատարակում ենք նոյն ձեռագրի պարունակած նախավերջին նիւթը, որ անխորագիր է, բռնում է 69 թերթանոց հաւաքածուի 66ա-67բ շորս էջը կամ երկու թերթը³⁸, ձեռագրացուցակում բնորոշուած է որպէս Յովհաննէս վարդապետ Զօհրապեանի կենսագրութիւն (Փարիզի նոր ցուցակ, էջ 926), բայց մենք առաւել քան վստահ ենք, որ սա նրա ինքնակենսագրութիւնն է:

³⁸ Վերջին նիւթը՝ 68ա-69ա էջերում նախորդի խալտէն տարբերակն է, 69բ՝ չգրուած:

Այդպէս ենք մտածում, որովհետեւ, նախ՝ գրուած են այնպիսի փաստեր, որոնք կարող էր իմանալ միայն ինքը՝ Զօհրապեանը, որ այստեղ իր մասին խօսում է երրորդ դէմքով, բայց դա սոսկ շարադրանքի ոճ կամ եղանակ է: Ապա՝ բնագրի յատկապէս սկիզբը լի է ջնջած բառերով եւ տողերով, որոնց փոխարէն տողամէջերում գրուած են նոր տարբերակներ՝ բառեր կամ դարձուածներ: Մեր ունեցած պատճէնի անորակութեան եւ անյստակութեան պատճառով (թանաքը երբեմն տարածուած է, տառագծերն անյստակ են, թղթի բարակութեան պատճառով գիրն արտացոլուել է հակառակ երեսներին, ջնջած եւ նոր գրած տառերի ելուստներն իրար վրայ են եկած եւ խանգարում են ընկալմանը). այս պատճառներով շատ ջնջումներ վերծանել չի յաջողուել, փոխարէնը ճշգրիտ վերարտադրել ենք բնագրի՝ հեղինակի ընդունելի դիտած տեսքը (նրա վերջին կամքը): Բայց նաեւ աւելորդ ենք համարել ամէն անգամ ծանօթագրելը, թէ այսինչ տեղում ջնջած այսքան բառ կայ կամ այսինչ բառերը գրուած են տողամիջին եւ այլն: Ջնջումներից վերարտադրել ենք այն, ինչ յաջողուել է կարգաւ, այդպիսին լինելը ցուցադրելով ջնջագծով *աղբիւրքն ձեռագրաց*:

Նկատենք՝ ի թիւս կարեւոր այլ տեղեկութիւնների, այս ինքնակենսագրութեան մէջ Զօհրապեանը հաղորդում է միաբանութիւնից իր հեռանալու ճշգրիտ օրը՝ 1817 թ. յունիսի 7:

[ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԶՉՐԱՊԵԱՆ]

(Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի Հայերէն ձեռ. Հ^մ 324. 66ա-67բ.
Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Arménien 324. p. 66r-69v)

[66ա] Յ[ովհաննէս Վ.] Զ[օհրապեան] յամին 1756 ծնաւ ի Կոստանդնուպոլիս, ի թաղն Միջագեղ ասացեալ, [ի] հարուստ եւ անուանի ծնողաց, անուն հօրն մահտեսի Յակոբ, ի զարմէ Զօհրապեանց՝ եկելոց յԱկնայ, եւ մօրն՝ Հոնիսիմէ: Ի մանկութեանն տուաւ յաշակերտութիւն Սարգսի հոշակաւոր արհեստիսկոպոսի Կեսարիոյ, այն որ երբեմն թարգմանեաց եւ տպագրեաց զանազան գրեանս ի Վենետիկ³⁹, եւ յայնժամ առանձնացեալ բնակէր ի Միջագիւղն, եւ յետ երից ամաց աշակերտութեան առ նմա, ի յորդորմանէ արհեստիսկոպոսին, յամին 1769 ծնողք նորա առաւեցին ի Վենետիկ, 1769 ի վանս Սրբոյն Ղազարու. եւ անդ ի /// [2 բառ՝ «յետ կատարելոյ»]՝ ուսմանց,

³⁹ Տե՛ս Գրիգորիս Ժ. Վ. Գալլեմէարեան, *Կենսագրութիւն Սարգիս Արքեպ-ի Սարաֆեան եւ ժամանակին հայ կաթողիկէայք*, Վիեննա, Մխիթ. տպ., 1908 (Ազգ. մատենադարան, Մե.), ԺԳ., 433 էջ, հրատարակած գրքերի մասին՝ էջ 233-251: Հմտ. *Ճեմնեմեան Սահակ Վ., Մխիթար արքա-հօր հրատարակչական առաքելութիւնը*, Վենետիկ, 1980, էջ 213-220:

տեսեալ վերակացուացն նորա զհակումն նորին առ տպագրութիւնս՝ ի հաստատել նոր տպագրատուն ի վանս Սրբոյն Ղազարու՝ կարգեցին զնա տպագրապետ, յորում ժամանակի նա ինքն ընդ այլ երկուց ընկերաց ձեռնարկեալ էր ի յօրինումն Նոր հայկական բառարանի, վասն որոյ եւ ծախեալ էր ամս հինգ յընթերցումն գրչագիր մատենից⁴⁰։ Ի տպագրապետութեանն եւ զայս գործ ոչ թողեալ ի ձեռանէ, իւրով անխոնջ ճգամբ տպագրեաց մաքուր եւ անսխալ սրբագրութեամբ զՆոր կտակարանն⁴¹՝ համեմատագոյն ձեռագրաց քան զառաջին տպագրեալսն, նաեւ զՍաղմոսն⁴², զառաջինն այսինքն ձեռագրաց ինքնին միայնակ համեմատելով ընդ բազում գրչագրաց, առանց գործակցի այլում օգնականի, եւ զՆարեկն⁴³ մանրագիր եւ փոքրադիր, զոր ինքն

⁴⁰ Ըստ այսմ Նոր հայկագեանի կազմող երեք վարդապետներից մէկը սկզբնապէս եղել է Զօհրապեանը. եւ երեւի միաբանութիւնից հետանալուց յետոյ նրան փոխարինել է Մկրտիչ վ. Աւգերեանը։ Առ այս ուշագրաւ է Գ. Շումպֆի տեղեկութիւնը, թէ «յանձնուեցաւ երեք գիտնական վարդապետաց անոր նորոգ խմբագրութեամբ զբաղիլ։ Ասոնք էին հարին՝ Գաբրիէլ Աւետիքեան, որ ամենընտիր հայ քերականութեան մը հեղինակն է, Խաչատուր Սիրմէլեան եւ Յովհաննէս Զօհրապեան»։ Ճիշտ է, Գ. վ. Զարբհանպեանն այստեղ անմիջապէս ծանօթագրել է. «Կը վրիպի Շումպֆ, Աւգերեան Հ. Մկրտիչ վարդապետը շփոթելով ընդ Զօհրապեանի» (Գ. Ա. Շումպֆ, Գ. վ. Զարբհանպեան, *Ուսումնասիրությունը հայ լեզուի եւ մատենագրության յԱրեւմուտու (ԺՎ-ԺԹ. դար)*, էջ 113), սակայն Շումպֆի պնդման հիմքը եղել է երեւի Յ. վ. Զօհրապեանից մնացած՝ վերի շարադրանքում առկայ ինչ որ վկայութիւն։ Միով բանի, ըստ ամենայնի Աւգերեան-Զօհրապեան հակասութիւն եղել է ոչ միայն եւսեփոսի ժամանակագրութեան եւ Փիլոնի երկերի հրապարակման, այլեւ՝ Նոր հայկագեանի կազմութեան հարցում։ Զօհրապեանի ձեռագրերի մեր վերի թուարկման Հ^ա 16, 17, 18 միատունները եւս հաստատում են, որ Հայկագեան նոր բառարանի կազմող «երից վարդապետաց» մէկը սկզբնապէս եղել է Յովհաննէս Զօհրապեանը, որին հետագայում փոխարինել է Մ. վ. Աւգերեանը։

⁴¹ Նոր կտակարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Տպագրեալ յամի Տեառն 1789, ի մարտի 2 եւ ի թուականութեանս հայոց ՌՄԼԸ., ի հայրապետութեան տեառն Ղուկասու հայոց կաթողիկոսի, ի Վէնէտիկ. ի վանս Սրբոյն Ղազարու, յանուն Անտոնի Պոռթոլի, հրամանաւ մեծատրաց. 728 էջ. գրադաշտը՝ 13,5×7,5 սմ։ էջ 725-728՝ «Ծանուցումն առ բարեպաշտ ընթերցողս»։ պատկերում է բնագրի պատրաստման մանրամասները. այսուհետեւ գիտենք, որ հայերէն Աստուածաշնչի բնագրական մշակման այս կարեւոր էջի հեղինակը Յովհաննէս վ. Զօհրապեանն է։

⁴² Ա. Տիտղոս. Սաղմոս Դաւթի. Տպեալ ըստ ընտիր օրինակաց, յամի Տեառն 1789, յօգոստոսի 6. Ի Հայրապետութեան տեառն Ղուկասու հայոց կաթողիկոսի, ի Վէնէտիկ, ի վանս Սրբոյն Ղազարու, յանուն Անտոնի Պոռթոլի. Հրամանաւ մեծատրաց։ Բ. Տիտղոս. Համառօտութիւն հնոյ տօմարին հռօմալեցուց, որով հասարակաբար վարի ազգս Հայոց։ Շարակարգեալ դիւրին ոճի, յամի 1733 եւ ի թուականութեանս հայոց. ՌՃԾԲ., ի Մխիթարայ վարդապետէ Սեբաստացոյ՝ Աբբայ հայր կոչեցելոյ. 328, 40 էջ. գրադաշտը 12,3×7 սմ։ Գիրքը յիշատակարան չունի, ուստի իմքնակենսագրականի վերի վկայութեամբ այսուհետեւ գիտենք, որ այս գիրքը եւս Զօհրապեան վարդապետի աշխատանքի արդիւնքն է, այլեւ քանի որ սա պարզ վերատպութիւն չէ, ուստի այս գիրքը եւս պէտք է համարենք հայերէն աստուածաշնչի բնագրագիտական մշակումների շարքի կարեւոր մի դրուագ։

⁴³ Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացոյ Գիրք աղօթից որ կոչի Նարեկ, Տպագրեալ ըստ ընտրելագոյն օրինակին տպելոյ ի Կոստանդնուպօլիս յամի Տեառն 1774. ի մարտի 10, ի հայրա-

հնարեաց հանճար առ ի դիրութիւն եւ զԱռակս Մխիթարայ⁴⁴, եւ զՄեկնութիւն երգոց Նարեկացոյն⁴⁵, որոց տպագրութեան համեմատ եթէ ըստ մաքրութեանն եւ եթէ ըստ անսխալութեանն չէ տպագրեալ ո՛չ ի վանս եւ ո՛չ համօրէն արտաբոյ՝ ի Վենետիկ: Յետ այսորիկ վառեալ ի խնդիր գրչագիր մատենից, որոց սիրով միշտ վառեալ՝ անդադար յածէր ի ձեռին, եւ յիշելով զոր լուեալն էր երբեմն՝ եթէ են ի Լեհաստան բազում գրչագիր մատենանք, ի վաղնջոց անդր բերեալք ի գաղթականութեանց հայոց, հրաման առեալ ի մեծաւորաց իւրոց, յամին 1790, ի մայիսի 20 ել ի ճանապարհ, չոքաւ ի Լեհաստան,

պետութեան տեառն Դուկասու Հայոց կաթողիկոսի, Յամի Տեառն. 1789, ի հոկտեմբերի 1 եւ ի թուականութեան հայոց ՌՄԼԸ., ի Վենետիկ, ի Վանս Սրբոյն Դազարու, յանուն Անտոնի Պօռօյի, հրամանաւ մեծաւորաց, 394, 35 էջ, գրադաշտը՝ 10,9×5,6 սմ: Տպագրութեան յիշատակարան չունի, բայց ունի Զօհրապետանի բնագրագիտական աշխատանքի արգասիք հետեւեալը՝ էջ 384-394 «Յուցակ երեւելի տարբերութեանց տպագիր կամ ձեռագիր օրինակաց ոմանց, յորս անմիաբան գտանին ընդ մերումս այսմ հարազատ տպագրութեան» (առաջին սխմակով՝ «Ըստ մերումս», երկրորդով՝ «Ըստ այլոցն»): Վերջում՝ էջ 394 «Յուցակ Տարբերութեանց գլխոց»:

⁴⁴ Առակք եւ ոտանաւորք իւրատականք, ասացեալք ի նախնեաց մերոց՝ ի հրահանգ ուսումնասէր համբակաց, Տպագրեալ յամի Տեառն 1790, ի յունվարի 18 եւ ի թուականութեան հայոց. ՌՄԼԸ., ի հայրապետութեան տեառն Դուկասու Հայոց կաթողիկոսի, ի Վենետիկ, ի վանս Սրբոյն Դազարու, յանուն Անտոնի Պօռօյի, հրամանաւ մեծաւորաց, 216 էջ, գրադաշտը՝ 11×6,2 սմ: Լաւ կազմուած ժողովածու է, առակները Մխիթար Գօշինն են, չափաժողները՝ հիմնականում Ներսէս Շնորհալիին: Հրատարակչական կամ տպագրութեան յիշատակարան չունի, առակները համարակալուած են Ա-ՃՂ. (1-190), որոնցով եւ կազմուած է էջ 151-154 այբբենական «Յանկ անուանց, յորոց կազմեալ եղեն առակս»:

⁴⁵ Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացոյ Մեկնութիւն երգոց երգոյն Սողովմոնի. Տպագրեալ յամի Տեառն 1789, ի նոյեմբ. 23. եւ ի թուականութեան հայոց ՌՄԼԸ., ի հայրապետութեան տեառն Դուկասու Հայոց կաթողիկոսի, ի Վենետիկ, ի վանս Սրբոյն Դազարու, յանուն Անտոնի Պօռօյի, հրամանաւ մեծաւորաց, 216 էջ, գրադաշտը՝ 11,6×6 սմ: էջ 206-208 «Բան առ ընթերցողս» վերջաբանային շարադրանքի մէջ Յ. Վ. Զօհրապետանը մասնաւորապէս բացատրում է բնագրի իմաստային իւրայատկութիւնները, նաեւ՝ որ տպագրել է երկու ձեռագիր օրինակի համեմատութեամբ, ներկայացնում է նաեւ արած աշխատանքի հիմնական սկզբունքները, որոնց՝ մեզ համար ուսանելի եւ նկատառելի աւարտն այս է. էջ 208. «Եւ բազում այն էր յայսպիսի տարբերութեանց, որոց երկամանչիւր իսկ անորոշաբար ի դէպ գային իմաստից բանին. այլ զի գերկոսեանն անդէն ի տեղոջն դնել անմարք էր, զմին առ տեղեան ընտրեալ հաստատեցաւ: Իսկ յաղագս մնացելոց տարբերութեանց, յանձն առաք գերեւելիսն ի մի դասաւորել յառաջիկայ էջոյ. յառաջնում կարգի շարեալ գայնս՝ զոր եւ ի տպագրելումս եղաք, եւ ի հանդիպոյն նշանակեալ գնոցայն տարբերութիւն՝ որ ըստ միատու օրինակի: Ընդ որս յաւելումք ուրեք եւ բացատրութիւնս բառի ինչ կամ բանի, որ կամ վրիպակաւ աղօտացեալ էին յօրինակսն, եւ կամ մարք էր ոմանց օտարացոյցի իմն լսելեաց բերիլ: Որովք ակն ունիմք պատճառս տալ մտաւոր ուսումնասիրացն՝ հանաչել, թէ պարտ է մեզ ոչ միայն բարեխնդիր վաստակաւորս լինել, այլեւ հաւատարիմ աւանդապահս. իսկ վարձս աշխատութեանս մերոյ՝ շատ համարիմք միայն զընթերցանելեացն անձանց օգուտ» (էջ 208). իսկ սրան հետեւում է խոստացած՝ «Հաւաքումն երեւելի տարբերութեանց. հանդերձ տեղեաց ինչ համառօտ բացատրութեամբ» (էջ 209-216):

ի ֆաղաֆն Իլվով. եւ անդ ըստ իւրում բաղձանացն այլ եւ այլ առթիւ ի ձեռս եբեր աւելի ֆան գերեսուն հատորս գրչագրաց, թող զայլ եւ այլ կոնդակս հայոց կաթողիկոսաց (եւ յիշատակագիրս ի վաղ ժամանակաց գրեալս), զորս ստացեալ, եբեր նոյն դարձաւ ի վանս յամին 1791, ի սեպտ. 26: Յայնմ միջոցի գերծեալ ի մահաբեր ինչ հիւանդութենէ կրծոց, որով ի ձմեռնային եղանակի ըմբռնեալ էր ի Լեհաստան, եւ ի դարձին յայնմ պատճառէ յամեալ էր ի Վիէննա ամիսս իբր հինգ: Յօրագրութենէ նորին, զոր արարեալ էր ի Լեհաստան, եղան բազում տեղեկութիւնք յԱշխարհագրութեան, յաւետ նկատմամբ հայաբնակ ֆաղաֆացն Լեհաստանու: Ի դարձին իւրում ի Լեհաստանէ կացեալ զամ մի ի Վիէնէտիկ, մտեալ անդրէն ի նոյն պաշտօն տպագրապետութեան, ի նմին միջոցի պատրաստեաց արար զժամօթութիւնս գրոցն Պիտոյից: Իսկ ի յաջորդ ամին՝ 1792, ի սեպտեմբ. 30 ի թախանձանաց մօրն եւ ազգականաց իւրոց առաքեցաւ ի Կոստանդնուպօլիս, եւ անդ կացեալ իբր ամս երկուս, եւ տեսեալ թէ սակաւ կարէ գործել անդ ըստ իւրումն բերման յուսմունս իմաստից, անդրէն փութացաւ դառնալ ի Վիէնէտիկ, ուր եհաս յամին 1794, ի դեկտեմբ. 24, հանդերձ ֆանի մի գրչագրովք, զորս ստացեալ էր կամ ընդօրինակեալ, եւ միւսանգամ մտեալ ի պաշտօն տպագրապետութեանն, բաց յայլ եւ այլ գրեանց տպագրեաց նաեւ զիւրն /66բ/ զիրս Պիտոյից⁴⁶ ամենայն հանգամանօք կատարելութեան, որպէս յայտ է ուշադիր ֆննդաց, յամին 1796-97: Եւ յայսմ միջոցի ի պէսպէս պատճառաց կասեալ սրտաբեկեալ եւ կասեալ ի վերոյասացեալ գործոյ Բառարանին, որպէս եւ այլ երկու գործակիցք նորա, ձեռնամուխ եղել ի գործ ուղղագրութեան եւ բաղդատութեան

⁴⁶ Սրբոյ ֆերթղահօր մերոյ Մովսէսի Խորենացոյ *Նախակրթութիւն հոգեւորական, ասացեալ՝ Գիրք պիտոյից*. զգուշատր բաղդատութեամբ զանազան օրինակաց ի լոյս ընծայեալ եւ ֆննդական ծանօթութեամբ մեկնաբանեալ՝ աշխատասիրութեամբ տեսան *Հ. Յովհաննէս վարդապետի Զօհրապեան Կոստանդնուպօլսեցոյ*, ի միաբանութենէ ամենապատիւ տեսան Մխիթարայ մեծի Աբբայի. եւ տպագրեալ նպաստատրութեամբ ծախուց ուրումն բարեպաշտի, ի հայրապետութեան տեսան Դուկասու Հայոց կաթողիկոսի. Յամի 1796 եւ ի թուականիս Հայոց ՌՄԽե., ի Վիէնէտիկ, ի վանս Սրբոյն Դագարու, հրամանաւ մեծաւորաց, ԺԸ., 488 (=506) էջ, գրադաշտը՝ 15×9 սմ: էջ Գ-ԺԳ. «Յառաջաբանութիւն առ վերծանող մատենիս»՝ սա գրել է չորս կէտով. «Նախ թէ զո՛ր արուեստս գիտութեանց պարունակէ յինքեան գիրս: Երկրորդ՝ յաղագս հեղինակաց համատեսակ մատենից ի հնումն առ հելլենացիս: Երրորդ՝ վասն բարեացապարտ մատենագրի առաջիկայիս: Եւ չորրորդ՝ ի վերայ հանգամանաց կազմութեան մերումն օրինակի տպագրութեամբ ի լոյս ընծայելոյ» (էջ Գ.): էջ ԺԲ-ԺԳ. «Արդ ի հնգից գաղափարաց աստի կամեցեալ մեր ըստ կարի ժամանակիս անվթար եւ կատարեալ զբնաբան մատենիս յօրինել, իրաւամբ զհնագոյնն ի նոցանէ նախամեծար ընտրեցաք, փոյթ կալեալ յամենայնի զհետ երթալ նմին, բաց ի յայտնի թերութեանց ոմանց եւ ի վրիպանաց յանհրաժեշտ տկարութենէ գրչութեանն սպրդելոց, զորս ըստ առաջնորդելոյ իմաստից բանին ի համաձայնութենէ այլոց գաղափարաց ուղղագրեցաք»: Բնագրագիտութեան տեսանկիւնից լրջագոյն աշխատանք է:

Աստուածաշունչ մատենին ըստ գրչագիր օրինակաց, յոր գործ ի սկզբանէ անտի ցուցանէր բնաւոր բերումն, եւ եռանդ սաստիկ, եւ պարա յամենայն պարապորդութեանս անդադար ի ձեռին յածելով զնոյն, եւ պատրաստելով առ հանդերձեալ տպագրութիւն նորին: Բայց առձեռն պատրաստ խորհեցաւ յօրինել զՊատմութիւն Աստուածաշնչին ի լեզու աշխարհի, ի պէտս ռամկաց, գործ կարի առաջին աստիճանի կարեւորութեան, գոր մինչեւ ցայնժամ ոչ ոք յազգէ ումեք ի նախանձախնդրաց ազգիս ի միտս անկեալ էր, գործ նաեւ կարի շահաբեր տպագրողին, ուր յամին մինչ զի յամին 1803 տպագրեալ ի 1500 օրինակս, յերկուս ամս բովանդակ վաճառեալ սպառեցան, եւ հարկ եղել յամին 1805 վերստին տպագրել զնոյն նորոգ ուղղագրութեամբ եւ յաւելուածով հեղինակին ի 3500 օրինակս:

Ըստ նմին օրինակի խորհեցաւ եւ Աղօթագիրս ինչ հաւաքմամբ յօրինել օգտակար եւ շահաբեր, այն է Բուրվառ աղօթից անուանեալն՝ ի փոքրիկ եւ ի միջակ դիրս, յամին 1801⁴⁷ եւ 1803⁴⁸, որ փութանակի վաճառմամբ սպառեալ, երկրորդ տպագրութիւն փոփոխ ոչ յապաղեցաւ յամին 18 ձեռամբ այլոց, թէպէտ եւ ոչ այնպէս մաքուր իբրեւ զառաջինն, որ եւ թուականն եղ չգիտեմ յինչ պատճառէ եղաւ ի տպագրողացն համաձայն առաջնոյն 1801. զի ի նմին ժամանակի չէր հեղինակն առաջիկայ: Քանզի յաջորդել նոր մեծաւորի յամին 1803⁴⁹, ի սաստկանալ հալածանաց ի վերայ նորա ի յաջադկոտաց անտի ձանձրացեալ յառաջ՝, եւ այլ ոչ եւս կարացեալ հանդուրժել, մինչեւ զանգիտեալ նաեւ ի կենաց վտանգէ առ անհնարին սրտնեղութիւն եւ տրտմութիւնն անկանիլ յախտ ինչ մահաբեր, որ եւ սաստկանայր բնութիւնն, ընկալաւ հրաման առողջութեան պատճառաւ ելանել շրջագայիլ դէպ ի ցամաք երկիր՝ ի շրջակայս Վենետիկոյ, եւ ի 30 օգոստոսի մեկնեալ ի Վենետիկոյ, զառաջինն չոգաւ ի Պատուայ եւ անտի յետ երկուց ամսոց յառաջ խաղաց ի Վիչենցա, եւ անդ ձմերեալ՝ եկաց իբր ամիսս եօթն, ծանօթացեալ ամենայն մեծամեծաց ֆաղափին եւ բարոմբ ընկալեալ յամենեցուն: Ապա ելեալ անտի յամսեանն մայիսի, չոքաւ եւ ի Վեռօնա, եւ անդ եւս յամեալ իբր ամիսս երկուս, ըստ դիպաց ինչ անտի եւս յառաջ խաղաց մինչ ի Միլան, ուր զտեղի |67ա| առեալ իբր ամսօրեայ մի ժամանակ (որ յայնժամ էր ըստ գերագոյն իշխանութեան Գաղղիացոց որոշեալ մայրաքաղաք ան Այսրաղբեան հասա-

⁴⁷ Բուրվառ աղօթից. Հատընտիր հաւաքեալ ի կարեւոր պէտս աղօթասիրաց. Տպագրեալ ի փոքրիկ դիրս՝ յառձեռն դիրութիւն ամենեցուն, յամի Տեառն 1801 եւ ի թուականիս հայոց ԹՄԾ., ի Վենետիկ, ի վանս Սրբոյն Ղազարու. 208 էջ:

⁴⁸ Բուրվառ աղօթից. Հատընտիր հաւաքեալ ի կարեւոր պէտս աղօթասիրաց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1803. սա միջակադիր տարբերակն է:

⁴⁹ Եթէ նկատի ունի նոր արքայաօրը, ապա թուականի սխալմունք ունի, որովհետեւ Ստեփաննոս Մելքոնեան արքային (1750-1799) Ստեփաննոս Գիւլէր Ագոնցը փոխարինել է՝ 1800-1824 թթ.:

րակապետութեան), ըստ բերման եղև ծանօթանալ նմա ընդ մեծամեծս եւ ընդ գօրատուս ի գործառնութիւն, մինչեւ հրաւիրումն ընդունել ի Փարէզ երթալոյ՝ ի վերակացութիւն հայկական դպրութեան, զոր շառեալ յանձն, սիրելով յաւետ առանձնական կենօք քաղաքավարիլ, անդրէն ընդ կրօնկն դարձ արարեալ, մեղմով եհաս ի Պատուա յամսեանն հոկտեմբերի՝ տեսանել թէ ուր եզերի նախանձ իւրայնոցն ի վերայ իւր: Եւ իւրայինքն զլուր առեալ զնմանէ, մեղմով իմն գայ առ նա Հ. Գաբրիէլ արքունակալն՝ յորդորել զնա, զի մի՛ յամսեցէ դառնալ ի Վենէտիկ, որ պէտս ունին անձանց: Եւ այնպէս դարձեալ յառաջին պաշտօն իւր տպագրապետութեան, ընդ նոյն ժամանակս ձեռնամուխ եղև ի պատրաստութիւն հանդերձանս տպագրութեան Աստուածաշնչին իւրոյ, զոր ի բազմաց հետէ երկնեալ պատրաստէր: Եւ 1806 վնարեալ գտպագրութիւն Հին կտակարանին, ի հարկելոյ մեծաւորին եւ ամենայն միաբանաւթ թողեալ զգործն անկատար, յամսեանն սեպտեմբերի չոքաւ ի Միլան վասն գործոյ միաբանութեան՝ իբր գործակալ վանաց առ իտալական տէրութիւնն առաքեալ, զի ի ձեռս բերցէ զփոխարէնն շահուց գլխոցն կորուսելոց ի ցէֆայն⁵⁰ Վենէտիկոյ, որ եւ հոգաբարձութեամբ ապարթ Պոէմին (որդոյ առաջին պաշտօնէի տէրութեանն յայնժամ, ընդ որում յառաջագոյն յառաջնում նուագի ծանօթացեալ էր ընտանութեամբ, եւ աշակերտեալ եւս զնա հայկական դպրութեան), յետ բազմապատիկ ընդդիմութեանց եւ յոլովագոյն տաժանմամբ հազիւ հազ ի ձեռս եբեր շահեցաւ վեց հասոյթ վանաց ի տէրութենէն վեց հազար լիւրէ իտալական՝ ամ ըստ ամեայ, զորոյ զշարունակութիւն անխափան վայելէ մինչեւ ցայսօր վենետիկեան դպրատունն: Յետ այսպէս վնարելոյ զիրողութիւնս գայս, 1807, յամսեանն մայի դարձաւ ի Վենէտիկ՝ ի վանս, եւ սկսաւ շարունակել գտպագրութիւն Նոր կտակարանին ի մարմին Աստուածաշնչին. եւ կատարեաց: Իսկ ի հետ յաջորդ նմին ամին 1807 յամսեանն նոյեմբերի 7 կարգեցաւ առաջնորդ ազգային եկեղեցւոյն հայոց ի Վենէտիկ քաղաք⁵¹, զկէս բնակութեան իւրոյ արարեալ ի քաղաքն եւ զկէսն ի վանս Սրբոյն Ղազարու, վարեալ միանգամայն եւ զպաշտօնն գրապետութեանն՝ զոր ունէր:

Այլ յամին 1810, յամսեանն մայի ի ջնջել տէրութեան զամենայն կրօնս եկեղեցական միաբանութիւնս եւ զվանորայս, եւ ի տարածել քաղաքապետին Վենէտիկոյ գայս վնիո եւ ի վերայ վանաց, ինքն Զօհրայ ընդդէմ կացեալ, խնդրեաց ժամանակ, զի զդատ վանացս ձգեցէ յատեան բուն Նաբօլէոնին, եւ վասն այսորիկ փութացաւ երրորդ անգամ երթալ ի Միլան, եւ անդ բարտօ տեղեկացուցեալ պետութեանն զհանգամանաց վանացն հայոց որ ի Վենէ-

⁵⁰ Zecca – փողերանոց, դրամահատարան:

⁵¹ Նկատի ունի Վենէտիկի հայոց Սուրբ Խաչ եկեղեցին:

տիկ, ծանօթ գոլով ինքն ի յառաջագոյն բոլոր պաշտօնէից տէրութեանն եւ նոյն իսկ փոխարեային էվուէֆոսի, ընկալաւ զվնիոն գայն անդրդուելի հաստատութեան ի Նաբօլէոնէ տուեալ ի Սանֆլու՝ 17 օգոստ. 1810: Յերկուս վերոյասացեալ վտանգս դիպուածս յօգնութիւն հասեալ Զօհրապ իւրում միաբանութեանն, ի դառնալն եւ դարձեալ անդրէն անտի ի Վենէտիկ, փոխանակ իբրեւ արդիւնատու ոք, ոչ ասեմ պատիւ գտանել, այլ գէթ հանգչիլ, այնպի մախանք ընկերաց իւրոց յաւէտ եւս գրգռեալ ի վերայ նորա, միշտ ընդ սկամբ հայեցեալ, ի ծածուկ շարախօսելին զմմանէ, ստայօղ բանասարկութիւն կուտեալ միշտ ի վերայ նորա որպէս եւ սովոր իմն էին, որոց եւ հանդիպէին, եւ ի յանդիմանիլ երբէք յումեմէ վասն երախտատուութեան նորա առ միաբանութիւնն ի սկզբանէ յայլ եւ այլ առիթս, ուրացեալ ասել, եթէ Տիրամայրն էր, որ օգնէր մեզ, Զօհրապ ինչ ոչ արար. եւ այլն:

[67բ] Այլ[նունէ]տեւ տեսեալ Զօհրապայ եթէ չէ հնար նմա խաղաղական կեանս ապրել՝ կալով ընդ իւրոցն, ուր զի եւ ինքեանք իսկ նոքա յար ի խոռվութիւնս եւ ի շփոթս կային ընդ միմեանս, ձանձրացեալք ի միակեցական վարուց՝ տաժանմն ոչ գիտէին առնել, եւ երիտասարդացն աչս էր արտաքս. եւ այլն: Խորհէր եւ ինքն Զօհրապ պատասպարիլ ուրեմ՝ զմնացեալ ատուրս կենացն անդորրութեան անցուցանել, ուստի յամին 1815, յամսեան յուլի[ս] ելեալ ի գիւղագնացութիւն, յառաջ ընթացաւ մինչ ի Միլան եւ ատուրս ուրն անդ էր՝ ի դիտողութեան վասն իւրոյ կայարանի անդր հաստատելոյ: Անտի դարձ արարեալ ի Վենէտիկ, գտանէր եւ եւս ի յոռութիւն շրջեալ զմիաբանութիւն իւր ընդ միմեանս եւ ընդդէմ ինքեան: Համբերեալ նորա անդ գայն ձմեռն, ի յաջորդ ամին՝ 1816, ի յունիսի առաւել պատրաստութեամբ անդրէն գայ ի Միլան եւ իբր չորս ամիսս կացեալ անդ, միանայ ընդ Մային, եւ հրատարակեն զգործն Փիլոնի անուանեալ, եւ դաշնադրի ընդ նմա ի գալ ամին դառնալ ամենայն պատրաստութեամբ Եւսեբեան հրատարակութեան եւ այլն: Եւ այնպէս դարձեալ յամսեանն հոկտեմբերի ի Վենէտիկ, գտանէ զիւրայինսն յաւէտ եւս ի գօրագոյն վիճակ, գլխովին բարձեալ ի նոցանէ հոգին միաբանութեան, այր իւրաքանչիւր ի հանոյս կամաց իւրոց, ո՛չ գլուխ, ո՛չ խորհուրդ եւ ո՛չ ոտք ճանաչելի: Զորս այսպէս գտեալ Զօհրապայ, եգիտ առիթ պատշաճական պարապելոյ ի գրաւորական զբաղանս իւր՝ ի պատրաստութիւն իւրոյ առաջի եղեալ կիտին, ուստի առանձնացեալ գրեաց զողջոյն եւս, զՓիլոն, զՍամուէլ եւ գայլ եւս, եւ ի յաջորդ ամին՝ 1817, ի յունիսի ժողովեալ զամենայն կարի կարեւոր գրեանս եւ զգրուածս իւր եւ զախս ըստ կարի, ելեալ ի ճանապարհ, ի յունիսի 7 եւ ուրբ. եւ ատուրս ինչ յամեալ ի Պատվա, անտի ուղեւորեալ ի յունիսի 16, Բ.շբ., եհաս ի Միլան:

Այսպիսով, ամփոփենք եզրակացութեամբ. ինչպէս վերն ասացինք, մարդկային համակեցութիւնը շատ բարդ երեւոյթ է, ուստի եւ անհամատեղելի բնաւորութիւնների տէրերին տրուող գնահատականներն անպայման միայն դրական կամ սոսկ բացասական լինել չեն կարող: Այստեղ հպանցիկ ուրուագծուեց Մկրտիչ վ. Աւգերեանի եւ Յ. Վ. Զօհրապեանի միջեւ գոյութիւն ունեցած յարաբերութիւնների կնճիռ-անհարթութիւնը⁵², որ, մեր խորին համոզմամբ, նրանցից որեւէ մէկի անուրանալի-արժէքաւոր հսկայ վաստակը ստուերել չի կարող, որովհետեւ այդ հանգամանքը գիտութեան հետ բացարձակապէս կապ չունի: Սա արձանագրելը մեզ համար կարեւոր է միայն նրա համար, որ կարողանանք աւելի անաշու գնահատել Նոր հայկազեան բառարանի ստեղծման ընթացքը, եւսեբիոս Կեսարացու եւ Փիլոն Ալեքսանդրացու երկերի հայերէն տարբերակների հրատարակութիւնների որակները եւ նման այլ խնդիրներ:

Իսկ ներկայ յօդուածի բուն նպատակը Յ. Զօհրապեան վարդապետի գիտական վաստակի հետազօտման ազդակ-ուղենիշ դառնալն է. ասենք՝ Նոր հայկազեանին վերաբերող թէկուզ դրուագային նրա աշխատանքներն անպայման համեմատելի են տպագրուած յայտնի երկհատորեակի հետ. վստահ ենք, որ բացառապատուելու են ուշագրաւ տարրեր, գուցէ նաեւ՝ գրաբար բառագանձի նոր շերտ: Առանձնապէս կարեւոր ենք համարում նրա աշխատութիւնների բնագրագիտական կողմի մանրամասների բացայայտումը. սկսելով Աստուածաշնչի տպագրից, պէտք է մանրագնին քննել Զօհրապեանի հրատարակած բոլոր բնագրերի մէջ կիրառուած սկզբունքները, պարզել դրականն ու բացասականը եւ այդ ամէնը հետեագայում հիւսել հայկական բնագրագիտութեան մանրամասն պատմութեան շարադրանքին, որի ստեղծումը նոյնպէս մեր գիտութեան առաջնահերթ անելիքներից է:

⁵² Գուցէ ապագայում ի յայտ գան մանրամասներ, որոնցով հնարաւոր լինի աւելի անաշու եւ անկողմնակալ վեճեր կայացնել:

GEVORG TER-VARDANYAN

YOVHANNĒS VARDAPET (ARCHIMANDRITE) ZOHPRAPEAN AS TEXT
CRITIC AND SCRIBE, HIS AUTOBIOGRAPHY

Key words: Armenian (Old Armenian and Modern Armenian) Bible, the Mechitarist Congregation, works written or copied by Yovhannēs Zohrapean in Paris and Munich, old editions of Armenian texts, Nor Haykazean Dictionary (New Dictionary of the Armenian Language), history of Armenian textology.

Yovhannēs Vardapet Zohrapean (12 January 1756, Constantinople – 28 May 1829, Versailles) joined the Mekhitarist Congregation on January 16, 1774 and received the vardapet’s degree in 1786. On June 7, 1817 he left the Mechitarist Congregation and moved to Milan, then to Paris. In Milan, in collaboration with Cardinal Angelo Mai, he published the Latin translations of the Chronicle of Eusebius of Caesarea and one of the works of Pseudo-Philo of Alexandria from Classical Armenian. In Paris, he collaborated with the French orientlists of his time.

Zohrapean is best known as the editor of the Classical Armenian Bible printed in Venice in 1805. The text was prepared by collation of eight manuscripts and the edition of 1666. In the late 18th – early 19th centuries, he published in Venice some valuable medieval texts and studies on the Bible and Old Armenian literature, as well as a Western Armenian version of the New Testament.

Besides printed works, the article presents 18 valuable manuscripts written or copied by him and now kept in the National Library of France (Bibliothèque nationale de France) and in the Bavarian State (formerly, Royal) Library (Bayerische Staatsbibliothek) of Munich. A detailed study of Zohrapean’s printed works and the mentioned manuscripts may facilitate the future research in his scholarly legacy. Taking into consideration that Zohrapean was one of the pioneers of Armenian text criticism, it is important to study the principles and methods he used when preparing texts for publication. Such research should become an important stimulus for the creation of a comprehensive history of Armenian textology.

An appendix to the article contains the unpublished autobiography of Yovhannēs Zohrapean written after 1817, in which he provides essential information about his leaving of the Mechitarist Congregation.

ГЕВОРГ ТЕР-ВАРДАНЯН

РУКОПИСНОЕ И ТЕКСТОЛОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ
ВАРДАПЕТА ОВАНЕСА ЗОГРАБЯНА И ЕГО АВТОБИОГРАФИЯ

Ключевые слова: Армянская Библия на древнеармянском и новоармянском, Конгрегация Мхитаристов, рукописные труды и рукописи, переписанные О. Зограбяном в Париже и Мюнхене, старые издания армянских текстов, Новый словарь армянского языка, История армянской текстологии.

Архимандрит Ованес Зограбян (12 января 1756, Константинополь — 28 мая 1829, Версаль) вступил в Конгрегацию Мхитаристов 16 января 1774 года и в 1786 году получил степень архимандрита. 7 июня 1817 г. он покинул Конгрегацию и переехал в Милан, затем в Париж. В Милане, в сотрудничестве с кардиналом Анджело Май, он опубликовал латинские переводы с древнеармянских переводов “Хроники” Евсевия Кесарийского и одного из сочинений Псевдо-Филона Александрийского, а в Париже сотрудничал с французскими востоковедами того времени.

Зограбян известен в первую очередь как издатель вышедшего в 1805 в Венеции текста Библии на древнеармянском языке, составленного на основе сличения восьми рукописей и издания 1666 года. Там же, в Венеции в конце XVIII и в начале XIX веков он опубликовал ряд других ценных средневековых текстов и исследований по Библии и древнеармянской литературе, а также текст Нового Завета на западноармянском языке.

Помимо печатных трудов, в статье представлены восемнадцать ценных рукописей, написанных или переписанных им и ныне хранящихся в Национальной библиотеке Франции и в Государственной (ранее – Королевской) библиотеке Мюнхена. Доскональное изучение печатных работ Зограбяна и этих рукописей может стать подспорьем для будущего исследования его научного наследия. Учитывая тот факт, что Зограбян был одним из пионеров армянской научной текстологии, важно изучить принципы и методы, которым он следовал при издании древних текстов. Такое исследование должно стать важным стимулом для создания столь необходимой для арменоведения всеобщей истории армянской текстологии.

В приложении к статье публикуется написанная после 1817 года автобиография архимандрита Ованеса Зограбяна, содержащая важную информацию о его уходе из Конгрегации Мхитаристов.